

Szabó T. Attila, a nyelvjárások kutatója és a stílus mestere

1. A nagy tudósokat, az igazán kiemelkedő egyéniségeket az jellemzi, hogy átfogják az általuk művelt és a szomszédos tudományágakat, szinte a maguk teljességében; hogy szakmájukban új utakra törnek; hogy a jövőre is gondolva iskolát teremtenek; és hogy az élet legnehezebb körülményei közt is igaz emberek tudnak maradni. Röviden: maradandó alkotnak a tudományban, és példát adnak az emberségre.

Ilyen tudós, ilyen egyéniség volt a száz éve született Szabó T. Attila. Magam ezúttal mint nyelvjáráskutatót idézem meg, és szólok róla mint a stílus igazi mesteréről. A stílus tudománya, a stilisztika ugyan Szabó T. Attilának egyáltalán nem volt – a nyelvjárásvizsgálathoz hasonlóan – fő területe, de szépirodalmi, főként népköltészeti műveket, műfajokat vizsgálván mindig kitért stílusukra is, és ami számunkra talán még fontosabb: mestere volt a gondolatait részleteiben is pontosan tükröző, finom árnyalatokat is megéreztető, ugyanakkor színes és gördülékeny kifejezésmódnak és az ízes, erdélyies beszédnek.

Engedtessek meg azonban, hogy először felidézzem a Szabó T. Attilával való három találkozásomat. Ezek tudniillik rávilágítanak bizonyos értelemben Attila legfőbb jellemvonásaira is.

1972-től élvezhettem közvetlen, meleg barátságát. Ez év tavaszán késő éjszaka érkeztem Kolozsvárra, de már másnap reggel nyolc óraker találkozóm volt Attilával, hogy megmutassa a patinás Házsongárdi temetőben mindenekelőtt azoknak a nagyjainknak a sírját, akiknek a nyelvtan- és szótárírói munkásságával, illetve a magyar irodalmi nyelv megteremtésében betöltött szerepével foglalkoztam: a Szenczi Molnár Albertét, a Tótfalusi Kis Miklósét, az Apáczai Csere Jánosét. És természetesen utána másokét is: a Gyarmathi Sámuelét, a Brassai Sámuelét, a Dsida Jenőét, és még sorolhatnám tovább. Íme a múltat, a hagyományt, az elődöket annyira tisztelő Szabó T. Attila.

Aztán, már nem emlékszem melyik évben, Kolozsvárt jártamkor meghívott a lakásukba, és bevitt abba a kis, zsúfolásig megtelt szobába, ahol az említett Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár céduláit tartalmazó dobozok sorakoztak. Megmutatta, hogyan készül ez a csodálatos alkotás. Bizony templom volt ez a dolgozószoba számomra: a tudomány temploma... Íme az igazi, az eszményi filológus Szabó T. Attila: nyelvünknek, az erdélyi magyar nyelvnek a szerelmese, valamint a tények, az adatok tisztelője, a pontosságot mindenek elé helyező tudós.

A harmadik említendő esemény a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak az Akadémián rendezett egyik közgyűlésével kapcsolatos. Itt nyújtotta át Szabó T. Attilának akkori elnökünk, Bárczi Géza a Társaság legnagyobb kitüntetését: a Révai-emlékérmét. Utána beszélgettünk. Valahogy az én főtitkári beszámolómról terelődött a szó. „Jó volt a beszámoló – mondta –, de (hangja rosszállóan megemelkedett, pedig kedvelt engem) hogy fogalmazhattál így: *mondhatnánk*, mert csak a *mondhatnók* alak a helyes!” (Csak zárójelben jegyzem meg: mint ismeretes, ez a régies forma Erdélyben, a műveltek beszélt nyelvében még él, nálunk azonban már modorosnak hatott volna.) Íme a nyelvhelyességgel, a nyelvi igényességgel is szívvel-lélekkel törődő Szabó T. Attila.

2. Szabó T. Attila az élet céljának a munkát, az alkotást tekintette. Így vallott erről 1986 októberében – mintegy fél évvel halála előtt – a Magyar Televízióban elhangzott interjúban: „Én nagyon sokat gondolkoztam azon, hogy mi az emberi életnek a célja. És nem tudtam mást kitalálni, mint azt, hogy a munka. Az alkotás. A közösség számára való alkotás és a közösség életével való egybefonódás a munka révén. És ezt igyekeztem mindig a tanítványaimban – nem is prédikációval, hanem inkább példaadással – tovább éltetni.” (MNy. 1988: 270.) Munkájának tárgyát és célját meg a következőképpen foglalhatjuk össze az

ő szavaival: Erdélyben a kisebbségben élő magyar nyelvet és tudományát felvirágoztatni. Mintha ezt készítették volna elő családi és iskolai nevelése, az egyetemi évek, a Kelemen Lajos által elindított levéltári munka, a Csűry Bálint hatása és így tovább.

És itt – rendhagyó módon – hadd térjek ki a napjainkban már sajnálatos módon megfogyatkozott Kruzsoknak az Attila életében betöltött szerepére. Így nyilatkozott ugyanis róla az 1979-es videofelvételen, amikor életpályájáról beszélt: „Mikor lettem a vizsgámat..., állás nélkül voltam. De kaptam ösztöndíjat Pestre, és tulajdonképpen ez alapította meg az én nyelvészpályámat, mert akkor kerültem kapcsolatba a Kruzsok körével, Pais Dezsővel, akkor még aztán Gombocz is élt és Szinnyei, Melich, s a többi, s a többi, és ott a Kruzsok körében fejlődtem tulajdonképpen én igazában nyelvészé. Az a kellemes, kedves, amit ma már nem ismernek az emberek, az a nagyszerű társaság, elsősorú nyelvészeknek a társasága hát ámulatba ejtett. Aztán rendre közelebb is jutottam ezekhez a nagyon tekintélyes nyelvészekhez, különösen Pais Dezső tüntetett ki barátságával. És ez döntött tulajdonképpen véglegesen abban a tekintetben, hogy hát egész pályámon a nyelvészettel foglalkozom.” (Szabó T. Attila. 1906–1987. A hetvenes évek magyar nyelvészei. Pályaképek és önvallo-mások 43. Szerk. BOLLA KÁLMÁN. Bp., 1996. 5.)

E kitérő után folytatom. Az eddig mondottak mellett még a következő tények járultak hozzá ahhoz, hogy Szabó T. Attila sokoldalú tudóssá váljék. Szabó T. Attila mindenekelőtt kutató volt. „Mindig a kutatás érdekelt. Mindig valahogy úgy éreztem – mondta már idézett vallomásában (MNY. 1988: 265–6) –, hogy engem a tanárság megakadályoz abban, hogy igazán, teljesen a kutatómunkának élhessek.” A sokoldalúság irányában hatott aztán, hogy a történetiség, a történeti folyamatok vizsgálata vonzotta: „Történeti távlat nélkül semmi jelenséget nem lehet tulajdonképpen valóságosan és elfogadhatóan értékelni” – vallotta (i. h. 264). A sokoldalúságot biztosította Szabó T. Attila filológusi alkata is, elsősorban az adatok tisztelete, az adatokra való támaszkodás: „A nyelvészetben adatok vannak – nyilatkozta (i. h. 258) –, azokat összeállítja az ember, bizonyos eredményre eljut, és az eredmény – szinte azt lehet mondani – megfellebbezhetetlen.” Ezért mondta róla már 1940-ben PAIS DEZSŐ: „Szabó T. Attila nem a képzelet világában élő nyelvész. Véleménye, eredményei mindig az adatokból magukból kerekednek ki.” (I. h. 260.) Sokoldalúsághoz vezetett továbbá Szabó T. Attila realitásérzéke, amely a problémák sokaságát láttatta meg vele, és amely nem engedte időleges dolgokhoz (divathoz, politikához stb.) kapcsolódnia.

3. A jelzett sokoldalúságból ragadjuk ki most már a nyelvjáráskutatást. Vajon mi vitte Szabó T. Attilát a nyelvtudomány és azon belül e felé a tudományág felé?

Meghatározó volt számára mindjárt a család, amely büszkén emlékezett egyik ősére, a kiváló nyelvtudós Gyarmathi Sámuelre. De jövőendő pályája szempontjából a legtöbbet tanító nő édesanyjától kapta. Erre határozottan utal az említett interjúban: „Én özvegy édesanya gyermeke vagyok, mégpedig tanítónőnek a gyermeke. Ezért nekem a nyelv az Édesanyámra való emlékezést is jelenti, tehát anyanyelvet, és pedig tisztán, elegyítetlenül, szép anyanyelvet jelent. Édesanyámnak ez a szelleme az egész életemben végigkísért, és igazán nagyon korai gyermekkoromtól kezdve nekem nagyon sokat jelentett a nyelv. És ezért adtam magam rövid kitérő után – mert először teológiát végeztem – az anyanyelv kutatására.” (MNY. 1988: 257.) Ehhez azonban mindjárt hozzá kell tennünk, hogy Szabó T. Attilát munkálkodása során Erdélynek, a mindenkori közvetlen környezetének a nyelvi körülményei érdekelték. Ő maga így vall erről: „főként két neveltetési hely: Dés és Kolozsvár, meg tanári működésem kezdeti szakaszának két állomása, Nagyenyed és Zilah, valamint e pontok környéke, később a kutatási tétel választott Kalotaszeg, Középd-Erdély, a székelység és a moldvai csángóság nyelvi-népi, néprajzi és történeti jelenségei állottak munkásságomnak egész folyamán érdeklődésem középpontjában, úgy azonban, hogy a felvetődő kérdések megoldá-

sában mindig tudatosan igyekeztem szélesebb körű táji-népi összefüggések, kapcsolatok szemmel tartásával vizsgálni.” (Anyanyelvünk életéből. Válogatott tanulmányok, cikkek 1. Bukarest, 1970. 12–3.) A nyelvjáráskutatás felé valójában Csúry Bálint indította el, aki már a kolozsvári Református Kollégium Gimnáziumában tanította, majd később, 1930-ban – mint népnyelvkutató szemináriumának a hallgatóját – magával vitte moldvai nyelvjárás-gyűjtő útjára. Csúry módszere és magatartása így lett szinte minta a számára. Jól látta a Szamosháti Sztótar „iránymutató, úttörő voltát” és azt, hogy Csúry Bálint Debrecent „a magyar nyelvjáráskutatás fészkevé tette”, továbbá hogy éppen a nyelvjáráskutatásban iskolát teremtett. (L. Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok és cikkek 3. Bukarest, 1972. 475–8.)

Érthető tehát, hogy amikor 1940-ben Észak-Erdély, a Partium és a Székelyföld visszatérése után a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendkívüli tanárává és egyben a Magyar Nyelvtudományi Intézet igazgatójává nevezték ki, az általa kijelölt három kutatási fő irány közül az első az erdélyi nyelvjárások atlaszának elkészítése volt. És bár 1945 után nehéz idők következtek, 1952-től két évre el is távolították az egyetemről, továbbá utána más beláthatatlanul nagy munkába fogott (helynévkutatás, az Erdélyi Sztörténeti Tár adatainak összegyűjtése), a nyelvjáráskutatás továbbra is központi vizsgálódási területe maradt. Dialektológiai munkásságát – Csúry hatására – mesterműszók gyűjtésével, valamint hang- és alaktani vizsgálódásokkal kezdte (vö. BALASSA IVÁN, Szabó T. Attila, Erdély nagy nyelvtudósa. Bp., 1996. 78). Mindenekelőtt két korszakos jelentőségű munka létrejött és számos nyelvjárástani tanulmány fűződik a Szabó T. Attila nevéhez. A két említett mű: „A moldvai csángó nyelvjárás atlasza” és „A romániai magyar nyelvjárások atlasza”.

A csángók nyelvjárásával való foglalkozás – ez a valóban úttörő jellegű és rendkívül fáradságos munka – Szabó T. Attilának szinte az egész életét végigkísérte. 1930-ban – mint már utaltam rá – Csúry Bálint vitte magával az első gyűjtőútra. 1949-ben aztán az ő irányításával 11 kutató kezdte meg a tervszerű gyűjtést, beleértve a néprajzi, a folklór és a népzenei gyűjtőmunkát is. Ennek az eredménye „A moldvai csángó nyelvjárás atlasza” című kiváló, sok mindenre fényt derítő munka. Az atlasz 1969-re lényegében készen állt, de csak 1991-ben jelenhetett meg Budapesten, a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 193. számaként, két kötetben. PÉNTEK JÁNOS az előszóban leírja a gyűjtés és a megjelentetés történetét, rámutatva arra, hogy végre biztosan lehet állítani, hogy „az atlasz szerkesztői ... a térképlapokon szereplő 43 helységet tekinthették jellegzetes és anyanyelvében is még élő csángó településnek. Ebből négy képviseli az északi nyelvjárás-változatot, hat a délit, harminchárom a székelyest.”

Szabó T. Attila nevéhez fűződik aztán – Bárczi Géza mellett – szintén úttörő jelleggel az első magyar nyelvátlasz előkészítése és megjelentetése. Az Erdélyi Tudományos Intézet 1944-ben adta ki a „Huszonöt lap »Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé«-ből” című munkát (GÁLFFY MÓZES és MÁRTON GYULA társszerzőkkel), mint a magyar nyelvátlaszkutatások első termékét. Az igazán nagy vállalkozásnak: „A romániai magyar nyelvjárások atlasza”-nak a munkálatai (a kérdések és a kutatópontok összeállítása stb.) szintén Szabó T. Attila vezetésével és két kutató közreműködésével indultak meg 1955-ben. Sok viszonytagság után 1959-től 1967-ig végül is egy kutató, MURÁDIN LÁSZLÓ egyedül végezte el a gyűjtés igen nehéz munkáját, majd 1974-re hasonlóan megfeszített munkával elkészítette az első kötetet. Megjelenéséről azonban az akkori politikai és egyéb okok miatt szó sem lehetett. Erre csak 1989 után vállalkozhatott a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Így az első kötet 1995-ben Budapesten látott napvilágot JUHÁSZ DEZSŐ és munkacsapata gondos szerkesztésében, immár számítógép alkalmazásával, elektronikus úton. Kilenc kötet már a kezünkben van, a tizedik most készül, a kötetek száma tizenegy lesz. JUHÁSZ DEZSŐ így jellemezte ezt a csodálatos nyelvátlaszt az előszóban: „a felgyűjtött anyag olyan gazdag, hogy a nyelvi rendszer hangtani, alaktani és lexikai szintjein számos részmonográfia, jelen-

ségtanulmány megalkotására is ösztönöz. A kulturális jelenségek mozgását szintén tükröző nyelvjárások kiapadhatatlan forrását adják a néprajztudománynak, a településtörténetnek és a magyar–román kontaktuskutatásnak.”

Ezúttal nincs terünk arra, hogy felsoroljuk Szabó T. Attila számos tanulmányát, amelyben Erdély és a Partium különböző tájainak a nyelvével, az egyes jelenségek történetével foglalkozott. Még kevésbé számlálhatjuk elő közvetlen és közvetett tanítványait és azok dialektológiai munkáit, amelyekben mindig ott van mesterük szellemisége.

Így teremtett iskolát a nyelvjárás kutatásban Szabó T. Attila, és ezért állapíthatta meg róla BENKŐ LORÁND, hogy „lényegében Szabó T. Attila tekinthető az újabb kori erdélyi magyar nyelvjárás kutatás atyjának” (MNY. 1997: 391).

4. Végezetül arról szövegek, hogy Szabó T. Attila mestere volt a stílusnak, két értelemben is. Egyfelől szépirodalmi művekké, egyáltalán nyelvi eszközökkel foglalkozván sohasem felejtkezik el azok stílusértékére is rámutatni. Másfelől mondanivalójának a megfogalmazásában – szóban és írásban – mindig a legodaillőbb, a legigényesebb s ugyanakkor nagyon is ízes stílust alkalmazta.

Mint a kiemelkedő nyelvészek közül többen, ő is az irodalomtudomány felől indult el tudományos pályáján. Ez azonban mintegy természetesen következik az ő – mondhatnánk – interdiszciplináris érdeklődéséből, illetve a humán műveltség vélt oszthatatlanságából is. Mint KOVÁCS SÁNDOR IVÁN utal rá (MNY. 1997: 393), Szabó T. Attila 1929 és 1941 között szinte kizárólagosan irodalomtudománnyal foglalkozott. 1929-ben versfordításait adta közre, a világirodalomnak olyan egyéniségeitől véve a lefordítandó szövegeket, mint Shakespeare, Byron, Milton, Shelley, Rabindranath Tagore, Whitman, Wilde és Wordsworth. Aztán öt éves kutatás eredményeként 1934-ben jelentette meg „Kéziratos énekeskönyveink és verses kéziratunk a XVI–XIX. században” című sajátos munkáját, amelyben rámutat ezen énekeknek mindenekelőtt a népköltészethez, illetve az irodalomhoz való kapcsolódására és stílári jellegzetességeire. Bár – mint utaltam rá – Szabó T. Attila tudományos pályája minden bizonnyal Csűry Bálint hatására az 1940-es évek elején a nyelvészet felé fordult, a szépirodalom és az irodalomtudomány iránti érdeklődése végig megmaradt. Egyes források vizsgálatán kívül ezúttal csupán a népköltészettel való beható foglalkozására utalok. 1970-ben „Haja, haja virágom” címen Gy. Szabó Béla álom szép fametszeteivel kiadja a XV. századtól fennmaradt virágénekeinket (szám szerint 177-et), bizonyos típusokba és azon belül időrendbe szedve, továbbá jegyzetekkel, mutatóval, időrendi táblázattal, magyarázó szójegyzékkel, tulajdonnévi tájékoztatóval és nem utolsósorban stilisztikai megjegyzésekkel ellátva. Ezenkívül a bevezetőben megírja a virágénekeknek és kutatásuknak a történetét. Hasonló módszerrel tette közzé 1971-ben KALLÓS ZOLTÁN gyűjtése alapján a „Balladák könyve” című csaknem 700 oldalas gyűjteményt. Bevezetesként itt is bemutatja a hazai magyar népballadagyűjtés életútját.

Egészében stilisztikai jellegű tanulmányáról csak egyről tudok. „Egyik legönállótlannabb szavunk nyomában” címen (Nyelv és múlt 277–312) az *-e ~ -é* simuló kérdőszócskának bemutatja az eredetét, majd hatalmas példatárban a stilisztikai, ritmikai szerepét, illetve a két változatnak a szövegekben való megjelenését. Aranytól Tóth Árpádig, Szabó Lőrincig, illetve Dsidától Kányádiig vett számos példával oszlatja el „azt a tévhiedelmet, hogy az *-e ~ -é* az irodalmi nyelvi, az *-é* pedig (az *-i*-vel és *-a*-val együtt) tájnyelvi viszonyítóelem” (i. h. 309). Aztán stilisztikai egybevetéssel is bemutatja, hogyan vált egy Csokonai-vers diákdallá (Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok és cikkek 5. Bukarest, 1981. 183–6). És a hasonló stilisztikai jellegű utalásokat még sokáig sorolhatnám.

A stilisztikát segítette azonban Szabó T. Attila – ha közvetve is – a saját, igazán kifejező, középkori nyelven: „illő” stílusával. Találón jellemezte ezt BENKŐ LORÁND: „Amel-

lett, hogy ... az írásai a mikrofilológiai nyelvi elemzés gyöngyszemei, tudott úgy írni, hogy a szélesebb művelt közönség is érthette és élvezhette nemcsak mondanivalójának tartalmát, hanem ízes, veretes stílusát is, amely az erdélyi magyar köz- és irodalmi nyelv legjobb hagyományait vitte tovább.” (Magyar Tudomány 1987: 135.)

Valóban elibénk varázsolja az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárból idézett szavak, mondatok, szövegrészek által felidézett életet: „Úgy érzem – ennek is szántam –, hogy ebben a szótárban valósággal kavargok, forr a nyelv, előttünk vajúdik, születik; előttünk pörölnek, patvarkodnak, nyájaskodnak, enyelegnek, pajzánkodnak, szeretnek, szeretkeznek, gyűlölködnek az emberek. Szavakban...” (Nyelv és irodalom 564.)

Mestere továbbá a leírásnak. Így látatja az első romániai magyar diák-munkatábor környezetét 1936-ban: „a Kölesájnak nevezett kis lankás oldalvölgyből, amelyet hátul félkör alakban frissen írtott nyír- és tölgyerdő környezett, mindenfelé erdő ékítette hegyekbe ütközött szemem. A távolban ott kéklettek a Meszes végső nyúlványai.” (I. h. 427.)

És hogyan jellemezte a nyelvművelő Kosztolányit: „Arany János óta nem volt egyetlen író sem, akiben a költő és a nyelvész olyan édesegy testvériségben élt volna, mint amilyen összhangzó egységben Kosztolányi lelkében éltek az írói és a nyelvtudói hajlamok és kellékek. Ezért nyelvi remeklés minden költői sora, és ezért tudományos alaposágú minden fejtegetése, amelyet a nyelvi kérdésekre vonatkozólag tőle olvashatunk.” (Nyelv és múlt 469.) És a tanulságos példákat szaporíthatnám szinte a végtelenségig.

5. Íme így szolgálta Szabó T. Attila mint nyelvjáráskutató és mint a stílus mestere – a legmagasabb fokon, a legnagyobb eredményességgel – anyanyelvünk, a magyar nyelv ügyét.

SZATHMÁRI ISTVÁN

Attila T. Szabó, dialectologist and master of style

Great scholars, truly outstanding personalities are characterized by the fact that their purview encompasses both their own discipline and all neighbouring fields, in almost their entirety; that they break new ground in their own area of study; that they think of future and found a school; and that they remain true and just even in the most difficult circumstances of life. Such a scholar, such a personality was Attila T. Szabó, born a hundred years ago. This talk recalls him as a researcher of dialectology, and also as a master of style. The study of style, stylistics, was not one of his main areas of research (unlike dialectology); but in studying works of fiction, especially pieces and genres of folklore, he invariably touched upon their style, too; and what is even more important: he was a master of colourful and easy-flowing diction that reflected his thoughts to the minutest detail and brought home fine nuances of meaning; a master of full-flavoured Transylvanian Hungarian.

ISTVÁN SZATHMÁRI